

OSMANLI DEVLETİ'NDE KADIN HAKLARI VE KADIN HAKLARININ GELİŞİMİ İÇİN MÜCADELE EDEN ÖNCÜ KADINLAR

Müşerref AVCI*

Öz

19. yüzyıldan itibaren gelişmiş ülkelerde kadının toplum hayatındaki yeri ve önemi hararetle tartışılmaya başlanmış ve özellikle Batılı kadınlar, erkeklerle eşit haklara sahip olmak adına çetin bir mücadelenin içine girmişlerdir. İslamiyet'in kabulü sonrasında; İran, Arap ve Bizans kültürlerinin etkisiyle, İslamiyet öncesi sahip olduğu konumu kaybeden ve toplumsal hayatın önemli ölçüde dışında bırakılmış olan Türk kadını da dünyadaki bu değişimden etkilenmiştir. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde hızlanan modernleşme sürecinde aydınlar, kadın kimliğini sorgulamaya başlamış ve öncelikle kadın hakları, evlilik ve kadının eğitimi meseleleri üzerinde durmuşlardır. Bu dönemin görece özgürlük ortamında özellikle İstanbul ve Rumeli'de yaşayan Türk kadınları kendileriyle ilgili meselelere duyarsız kalmayarak gazete ve dergiler aracılığıyla kadına ait sorunları dile getirmeye çalışmışlardır.

Bu makalede eğitim, iş hayatı, sosyal yaşam ve evlilik gibi hususlarda erkeklerle eşit haklara sahip olmak gibi masum talepler için büyük gayret sarf eden ve Türk kadınının bugün geldiği noktada önemli pay sahibi olan öncü kadınlardan bahsedilecektir.

Anahtar Sözcükler: Kadın hakları, eşitlik, mücadele, Osmanlı Devleti, öncü kadınlar.

IN OTTOMAN EMPIRE WOMEN'S RIGHTS AND LEADING WOMEN WHO STRUGGLE FOR THE DEVELOPMENT OF WOMEN'S RIGHTS

Abstract

From the 19th century, in developed countries, the place and importance of women in society began to passionately argued and especially Western women have entered into an uphill struggle to have equal rights with men. Following the acceptance of Islam; Turkish woman, who has lost the position she had before Islamism with the influence of Iranian, Arabian and Byzantium cultures and who has been largely excluded from the social life, has also been influenced from this change in the World. Especially, in the period of modernization which has speeded up in the II. Constitutional Monarchy Period, intellectuals began to question the woman identity and they primarily pointed out the issues of women's rights, marriage and education. In the relatively liberated atmosphere of this period, Turkish women, particularly the ones who have been living in İstanbul and Rumeli, have not remained insensitive and have struggled to voice the problems of women by means of newspaper and magazines.

In this article, who made great efforts for the innocent demands such as education, business, social life and marriage, having equal rights with men and the point where today the Turkish women attained, will be mentioned to the pioneering/vanguard women who have a significant share.

Keywords: Women's rights, equality, struggle, Ottoman Empire, leading women.

* Doktora öğrencisi; Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, muserref_avci@hotmail.com.

Giriş

İnsanlar doğa ile mücadelede, kendilerini öteki türlere karşı korumak, beslenmek ve barınmak gibi amaçlarla ortak hareket etmişlerdir. Kadın ile erkeğin fiziksel farklılığı başlangıçta çok önemli görülmemesine rağmen, üretim güçlerinin artmasıyla birlikte üretim faaliyetlerinin ortak yapılmasından vazgeçilmiştir. Fiziksel olarak daha güçlü olan erkek avlanma ve hayvancılıkta uzmanlaşırken, doğurgan olduğundan belli zamanlarda üretim sürecinin dışında kalmak zorunda olan kadın da ev işleri ve tarım gibi daha yerleşik üretim faaliyetlerine yönelmiş, böylece doğal bir iş bölümü yapılmıştır (Tayanç, 1981, s. 11).

Ancak kadınlar aile denen özel alan içine sıkıştırılarak toplumun dinamik süreçlerinden uzaklaştırılırsalar da bir araya geldiklerinde ortak yaıtılmışlıklarını bir başkaldırı hareketine dönüştürebilmişlerdir. 19. yüzyıldan itibaren toplumda kadının yeri ve konumu yoğun biçimde tartışılmaya başlanmış; 20. yüzyılın son çeyreğinde ise kadınlar; eğitim, sağlık, çalışma hayatı, siyaset, hukuk, din, bilim ve sanat alanlarında ikinci sınıf insan olarak görülüyor olmalarının nedenlerini irdelemişler ve bu durumu değiştirmenin yollarını aramışlardır (Arat, 1998, s. 21).

Osmanlı Devleti'nde kadın haklarıyla ilgili hareketler II. Meşrutiyet'ten sonra görülmeye başlanmış ve önceleri erkekler tarafından sorgulanan kadın hakları, basının da yardımıyla kadınlar arasında bir başkaldırıya dönüşmüştür. Bu başkaldırıda özellikle İstanbul'da yaşayan ve Batı ile münasebetleri olan üst sınıf kadınlar rol oynamışlardır. Bu dönemde mitinglerde aktif rol oynayan, roman ve makaleler yazan, cemiyetler kuran ve siyasete atılmak için mücadele eden, yasak olmasına rağmen tiyatrodaki oynayan kadınlar büyük gayret sarf etmişlerdir.

Bu makalede Doğu-Batı ayrımı olmaksızın kadının erkeklerle eşit haklara sahip olmak için yaptığı mücadele anlatıldıktan sonra, Türk kadınının Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde bu haklar uğruna verdiği mücadele ve bu mücadelenin bayraktarlığını yapan öncü kadınlar anlatılmaya çalışılacaktır.

Kadın Haklarının Gelişimi

Kadın-erkek eşitliğine yönelik çalışmaların kökeni yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Sokrates, kadın ve erkeğin kişilik olarak eşitliğini kabul etmekle beraber; kadının fiziki yapısı itibarıyla ev içi, erkeğin ise ev dışı işleri yürütmeye elverişli olarak yaratılmış olduğunu ifade etmiştir (Göksel, 1988, s. 18-23).

17. yüzyılın devrimci İngiltere'sinde ortaya atılan kadın-erkek eşitliği kavramı, 18. yüzyıl aydınlanma çağında ve sonra Fransız Devrimi'nde yeni bir yükseliş yaşamıştır (Mitchell ve Oakley, 1984, s. 33). Rousseau'nun kadın düşmanlığını ileri sürdüğü dönemde kadının kurtuluşunun ilk belirtileri de Batı'da gün ışığına çıkmaya başlamıştır. Poullain de la Barre, Rousseau'dan farklı bir düşünceye yönelmiş ve çok belirgin çizgilerle ortaya konmamakla birlikte o dönemde kadın erkek eşitliğinin; evlilikte hak eşitliği, kadının eğitimi ve siyasal haklar olmak üzere üç sorunla ilgilendiğini ifade etmiştir (Caporal, 1982, s. 16-17).

Kadın haklarının gelişimine yönelik ilk tartışmaları erkekler başlatmış olmasına rağmen; tarih kendi davaları için savaşıyor, eylemler yapan, hatta bu uğurda hayatlarını vermektense çekinmeyen mücadeleci kadınlara da tanıklık etmiştir. 1793 yılında Fransız Parlamentosunda kadın hakları konusunda fırtınalar koparan önerinin sahipleri Madame La Cambe, Olymp de Gouges ve Roland'dır. Kısa bir süre sonra giyotinle can veren bu kadınların kanları, sonraki yıllarda tüm dünyada verilecek olan kadın hakları mücadelesinin tohumlarını sulamıştır (Göksel, 1988, s. 21-23).

Bu aşamada, bütün dünyadaki kadınların eğitim, evlilikte ve iş hayatında eşitlik gibi aslında günümüzde çok basit gibi görünen haklar için vermiş oldukları çetin mücadeleye değinmekte fayda mülahaza edilmektedir.

21. Yüzyılda Dünya'da Kadın Hakları

1. Doğu Devletlerinde Kadın Hakları

Doğu devletlerinde özellikle Çin'de geleneksel ataerkil aile yapısı, her sınıftan kadını kısıtlamış ve baskı altında tutmuştur. Çin'de, yabancı düşüncelerden güçlü bir şekilde etkilenen ilk kadın hareketleri, diğer ülkelerdeki kadınlara tanınan eğitim ve evlilikte özgür seçim haklarının kendilerine de tanınmasını talep eden üst sınıf kadınlarınca başlatılmıştır. Zamanla kadınlar, siyasal hareketlerde etkin rol almış, 1911 Devrimi'nde kadın askerler savaşa katılmış, kadın propagandacılar da kadın haklarını savunmak amacıyla köylü kadınlar arasında kadın birlikleri kurmuşlardır (Mitchell ve Oakley, 1984, s. 112-114).

Kapılarını ancak geçen yüzyılda Batı'ya açan Japon kadınının toplum içindeki yeri ise diğer Uzak Doğulu kadınlardan çok farklıdır. Erkeği ile birlikte çalışmanın tabii bir yaşam şeklini aldığı Japonya'da kadının aile içindeki yeri her daim önemli olmuştur. Bununla birlikte, tarih boyunca büyük sanatçılar ve kadın şairler yetiştiren Japonya'da bile kadına seçim hakkı ancak 1950'lerde verilmiştir.

1917’de Rus Çarlığını deviren Lenin rejimi, kadın-erkek eşitliğine farklı bir boyut kazandırmıştır. Ancak bu sosyal ve hukuksal anlamdaki eşitlik değil; her türlü hizmetin iki tarafça aynı koşullar ile görülmesi anlamına gelen bir eşitlik anlayışıdır. Sokak temizlikçiliğinden, en ağır endüstri sahalarındaki işçiliğe, oradan askerliğin en zor hizmetlerine kadar kadın-erkek eşitliği fiziksel anlamda uygulanmıştır.

İlk kadın hareketlerinin 1919 yılında görüldüğü Mısır’da, kadını İslam kapalılığının dışına çıkarmada sömürgeci İngiliz rejiminin büyük etkisi olmuşsa da, Mısır kadını öğretim hakkını ise ancak 1929 yılında kazanmıştır.

Hindistan’da ise kadınlar ataerkil bir ailenin içinde ve diğer ülkelerden daha kapalı bir ortamda yaşamışlardır. Poligaminin yaygın olduğu Hindistan’da kadın hakları konusunda öncülüğü İngiltere’de yetişmiş kadınlar yapmıştır (Göksel, 1988, s. 36-43).

Genel itibariyle Doğu kadınının ataerkil aile yapısının etkisiyle erkeğinin gölgesinde kaldığını ve en tabii haklarını bile Batı ile kıyaslandığında çok geç denebilecek bir tarihte aldığını söylemek mümkündür.

2. Batı Devletlerinde Kadın Hakları

“Kadın haklarının kazanılması için dünya üzerinde ilk mücadele veren kadınlar Fransız kadınlarıdır” denirse mübalağa edilmiş olmaz. Fransız Devrimi yoğun bir kadın katılımı ile gerçekleşmiş; İhtilal günlerinde kadınlar giyotine kafalarını uzatmış; ancak kadın hakları konusunda beklenen gelişme yaşanmamıştır. İlk Millî Kadınlar Birliğinin 1901’de kurulduğu Fransa’da kadına seçme ve seçilme hakkı ancak General de Gaulle zamanında, 1945 yılında verilmiştir. Türk kadınının 1930’da oy kullanma ve belediye seçimlerinde aday olma, 1933’te muhtarlık seçimlerine katılma, 1934 yılında ise seçme ve seçilme hakkını elde ettiği düşünüldüğünde aydınlanmanın öncülerinden biri olarak gösterilen Fransa’nın bu anlamda oldukça geri kaldığı söylenebilir.

Amerika Birleşik Devletlerinde ise durum biraz daha farklıdır. Amerika kıtasına ilk ayak basanların önemli bir kısmının kadınlardan oluşması münasebetiyle Amerikan kadını 1890’larda ülkenin üçte birinde seçim hakkını elde etmiş, 1919’da ise Wilson’un desteği ile erkeklerle aynı haklara sahip olmuştur.

İngiltere’de kadın hakları için ilk mücadeleler 19. yüzyılda başlamıştır. Bu mücadelede öncülük yapanlar arasında Kırım Savaşı’nda hemşirelik mesleğinin yaratıcısı olan Florence

Nightingale, hapishanelerdeki kadınların yaşam standartlarının yükseltilmesi için çaba harcayan Elizabeth Fry, fuhuşla mücadele eden Josephine Butter gibi isimleri saymak mümkündür. Kadınlara oy hakkı tanınması için “suffragettes” ya da “kadınlara oy hakkı” hareketi sonucu kadınlar kendilerine zincir vurmaktan, cam kırma ve kundakçılık eylemlerine kadar çok sert mücadeleler vermişlerdir. Oy hakkı için mücadele eden ve bu nedenle bir süre hapis yatan Patricia Lawrence gibi kadınların mücadeleleriyle demokrasinin beşiği sayılan İngiltere’de kadınlara seçim hakkı ancak 1918’de verilmiştir.

Almanya’da ise ilk kadın hareketleri 1848’de başlamıştır. 1865’te kurulan Alman Kadınlar Birliğinin sistemli mücadelesine rağmen; kadınlara seçim hakkı 1918’de verilmiş, kadın-erkek eşitliği yasası ise 1948’de çıkarılmıştır (Göksel, 1988, s. 31-35).

Doğu ile kıyaslandığında Batı’da kadınların hak mücadelesine daha erken başladığı görülmekle birlikte, uğrunda mücadele verdikleri haklara sahip olmaları oldukça uzun bir zaman almıştır. Kadın haklarının bir fiil hayata geçirilmesi anlamında Batı ile Doğu arasında çok büyük bir uçurum olmadığı da yorumdan öte gerçektir.

Osmanlı Devleti’nde Kadın Hakları

Dünyanın önemli bir bölümünde kadın hakları için mücadele verilirken, Osmanlı kadınının gecikmeli de olsa bundan haberdar olmaması mümkün değildir. Özellikle Batı’daki dergi ve gazeteleri takip edenler, Batı okullarında okuyup Batı ile münasebetleri olan kadınlar dünya kadınlarının mücadelesinden etkilenmişler ve onların isteklerinin kendileri için de neden hak olamayacağını sorgulamaya başlamışlardır. Kadın hakları açısından Meşrutiyet bir milat olarak kabul edilebileceğinden Osmanlı’da kadın hakları konusunu, Meşrutiyet öncesi ve sonrası olarak iki dönemde incelemek yerinde olacaktır.

1. Meşrutiyet Dönemine Kadar Osmanlı Devleti’nde Kadın Hakları

İslamiyet’in kabulünden önceki dönemde Türk kadını, erkeğinin yanında yer almış ve saygı görmüştür. Bu dönemde aile içerisinde önemli bir mevkiye sahip olan kadının miras ve mülk edinme hakkı vardır. Kadın ev işleriyle, tarım ve hayvancılıkla uğraşmış, ticaret yapmış, hatta savaşlara da katılmıştır. Bu dönemde siyasi nüfuza sahip Hakan eşlerinin yanı sıra bizzat devlet yöneten kadınlara da rastlanmaktadır (Kaplan, 1988, s. 1).

10. yüzyıldan itibaren Müslümanlığı kabul eden Türkler, İslam hukukuna dayalı bir sistem ve hayat tarzını benimsemişlerdir. Bir Türk İslam Devleti olan Selçuklularda kadının

sosyal ve kültürel hayattaki rolü giderek azalmakla birlikte varlığını sürmüştür. Bu dönemde Terken unvanlı hükümdar eşleri, askerî ve siyasi güce sahip olmuşlardır (Kaplan, 1988, s. 1).

Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında aktif rol oynayan Türkmen bey ve hükümdar kadınları dinî kurallar, İran, Bizans ve Arap kültürlerinin etkisiyle, İslamiyet öncesi sahip oldukları önemli konumu kaybederek toplum hayatından uzaklaşmış (Kaplan, 1988, s. 2), harem kavramı Osmanlı'ya yerleşmiştir. Bu olumsuz duruma rağmen saray kadınları harem vasıtasıyla yönetime katılmış, kararlar üzerinde etkili olmuşlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileme Dönemi, Türk kadınının statüsünü olumsuz yönde etkilemiş, kadın için ev, bir hapisane hâline gelmiş, miras hukuku ve mahkemelerde tanıklık konularındaki geleneksel haklar yok edilmiştir (Doğramacı, 1989, s. 133-135).

Kadının toplumdaki yerlerinin iyileştirilmesi yönünde gösterilen çabaların başlangıcı Sultan Abdülhamit dönemine kadar uzanmaktadır. Abdülhamit'in nazırlarından Nuri Bey'in iki kızı Türk kadın haklarının tohumlarını ekmişlerdir. Pierre Loty, *Les Desenchantees* adlı romanını üç Türk kızından gönderilen mektuplar serisine dayanarak yazmış ve bu kızların katı yaşam şartları içindeki acılarını dile getirmiştir (Onay, ty. s. 72-75).

Osmanlı Devleti'nde kadınların içinde buldukları durum Tanzimat'tan sonra tartışılmaya başlanmış ve kötü şartların değiştirilmesi için gayret sarf edilmiştir. Bu dönemde Batılı devletlerin Osmanlı Devleti üzerinde etkisi artmış, Batı örnek alınarak bazı reformlar yapılmıştır. Avrupalılarla münasebetler ilerledikçe moda ve ecnebi adetleri ilk kez erkekler tarafından benimsenmiş, sonrasında ise Türk kadınları arasında hızla yayılmıştır (Doğramacı, 1989, s. 11-12). Kadın haklarını savunan, kadınların bilinçlenmesini amaçlayan ya da güncel konularda kadınları aydınlatan pek çok dergi ve mecmua da yayımlanmaya başlamıştır. Bu yayınlarda kadınlara öğrenim hakkı, çalışma olanaklarının verilmesi, çok eşliliğin önlenmesi ve kadın erkek eşitliği gibi konular ele alınmıştır. Bu yayınların da etkisiyle kadınlar eskiye oranla sosyal ve ekonomik hayata daha fazla katılmış, Tanzimat'a kadar belirli bir mesleği olmayan, çamaşırcılık ve bohçacılık gibi işler yapan kadına çalışma hakkı tanınmıştır. Bu dönemde eğitilmiş Türk kadınının sahip olduğu ilk resmî meslek öğretmenlik olmuştur. Diğer yandan küçük gruplar hâlinde cemiyetler kuran ve bu cemiyetler vasıtasıyla seslerini yükselten kadınlar, az da olsa siyasetle ilgilenmeye başlamışlardır (Kaplan, 1988, s. 3-8).

Osmanlı toplumunda kadınlardan yana esmeye başlayan bu yeni rüzgâr kısa sürede toplumda yansıma bulmuştur. Büyük kentlerde yaşayan kadınlar kafes arkalarından gün ışığına

çıkarak sosyal hayata karışmaya başlamış, kent insanının yoğunlaştığı yerlerde alışveriş yapmaya, geceleri eşleriyle birlikte mehtap gezilerine çıkmaya, düşünce boyutunda da olsa çok eşliliği kınamaya girişmişler ve örgütlenme bilincine erişmişlerdir (Evren ve Can, 1997, s. 250-252). Bu dönemde kadın örgütlerinin çoğunun yardım amaçlı hayır cemiyetleri olarak kurulmuş olmasının yanı sıra kadın haklarını savunan cemiyetlere de rastlamak mümkündür.

2. Meşrutiyet Döneminde Kadının Durumu

Tanzimat yıllarında Batılılaşmanın yarattığı birikim, kadının özgürleşmesi ve toplumsal yaşama katılımı açısından önemlidir. Ancak Osmanlı Devleti'nde kadın devrimi asıl II. Meşrutiyet'le birlikte başlamıştır. Bu devrim tarım ve hayvancılık gibi işlerle uğraşan ve Osmanlı toplumunun ezici çoğunluğunu oluşturan kesimle değil; kentlerde yaşayan kadınla ilgilidir. Bunun nedeni, köylü kadının zaten iş hayatı içinde bulunması, kentli kadının ise sosyal hayattan soyutlanmış olmasıdır (Sarıhan, 2007, s. 21-23).

II. Meşrutiyet döneminden başlayarak kadınlar her alanda giderek daha fazla hak istemeye başlamışlar ve özellikle de kadın-erkek eşitliğini savunmuşlardır. Bu dönemin kadın ve erkek aydınlarının en önemli isteği, kadının da erkekler gibi eğitim hakkından yararlanması olmuş ve II. Meşrutiyet'ten sonra kadınlara tanınan eğitim hakkının sınırları daha da genişletilmiştir. Eğitimde amaçlanan değişiklikler, eğitimin yaygınlaştırılması, ilköğretimin zorunlu ve parasız olması, eğitim birliğinin sağlanmasıdır. Ders programlarında yapılan yeniliklerle de eğitimin dinsel-geleneksel yüzü değiştirilmeye başlanmıştır (Çakır, 1994, s. 223).

Başlangıçta kadın haklarına gösterilen cılız ilgi kadınlar arasında Batılılaşma hareketlerinin artması ve eğitim seviyesinin yükselmesiyle birlikte kuvvet bulmaya başlamıştır. Müslüman kadınlar arasında Batılı kadınların kıyafetlerini taklitte başlayan değişim hareketleri muhafazakâr çevreler tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Bu çevreler, erkeğin doğuştan kadından üstün olduğunu, kadının yüksek okula gitmesine gerek olmadığını, ev işleri, biçki dikiş dışındaki eğitimin kadına hiçbir fayda sağlamadığını ileri sürmüşler; hatta o dönemde savaşlardaki yenilgilerin sebebinin toplumun gittikçe Batılılaşma adına yozlaşması olduğunu savunmuşlardır. Halk arasındaki tepkileri azaltmak, moral bozukluğunu gidermek amacıyla kadın kıyafetlerinde sınırlamaya gidilmiş, çarşaf boylarını belirlemek üzere komisyonlar kurulmuştur. Kadınların Avrupa modasına uygun kıyafet ve mal satan mağazalara girmemeleri, Müslüman kadınlara yaraşır şekilde giyinmeleri, arabada dâhi peçelerini örtmeleri, çarşafların

rengi, peçelerin kalınlığı, ayakkabıların biçimini belirleyen ve Müslüman ailelerin Avrupalı mürebbiye tutmalarını yasaklayan çeşitli fermanlar çıkarılmıştır (Kaplan, 1988, s. 16-27).

Baskılara karşı başlangıçta protestolarla kendini gösteren ve giderek gelişen feminist akım, Genç Osmanlı ve Jön Türk çevrelerinde de taraftar bulmuş, kadınların durumu dönemin ünlü yazarlarıyla birlikte sayısız roman, piyes, şiir ve felsefi yazılara konu olmuştur. Namık Kemal, Şinasi, Ali Suavi, Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet ve Tunalı Hilmi kadın haklarını savunan yayınlarda bulunmuşlar ve böylece kadınları ilgilendiren problemler üzerine ciddi tartışmalar açmışlardır. Yine bu dönemde Hüseyin Rahmi Gürpınar, Halit Ziya Uşaklıgil gibi yazarlar da çok kadınla evlenmeyi ve tek yanlı boşanmayı kıyasıya eleştirmişlerdir (Tezel, 1983, s. 5-6). Burada şaşırtıcı olan husus ise kadın hakları tartışmalarını ilk olarak erkeklerin başlatması, hatta kadın toplantılarında bile kadınların tarafını tutan konuşmaların çok büyük bir kısmının erkekler tarafından yapılmış olmasıdır.

Başlangıçta erkekler tarafından savunulan kadın hakları ile ilgili olarak zamanla isteklerini daha kesin hatlarla dile getirmeye başlayan kadınlar dernekler kurmuşlar, dergilerin yanı sıra günlük gazete çıkarmaya başlamışlardır. Böylelikle basın, kadın hakları konusunun topluma yayılmasında en önemli etken olmuştur. Batı'dan örnekler, bu reform rüzgârlarının bütün toplumu sardığı sıralarda gazete sayfalarında yer almış, Türkiye'deki toplum yapısı ile Batı'daki olanlar karşılaştırılarak yenilik istekleri dile getirilmiştir (Kırkpınar, 1998, s. 20).

Bütün bu çabalar sonrasında, Osmanlı tarihinde kadının hukuki statüsünün ve aile hukukunun düzenlendiği ilk hukuki metin olan Aile Hukuku Kararnamesi 1917 yılında yürürlüğe girmiştir (Özkiraz ve Arslanel, 2011, s. 5). Kararname dinî esaslara dayanmakla birlikte, aile hukukunda kısmen devletleştirme ve laikleştirmeye ilgili hükümler ihtiva etmektedir (Kurnaz, 1996, s. 61). Bu kanunla poligamiye nispi bir sınırlama getirilmiş, evliliğe yaş sınırı getirilerek kızların küçük yaşta evlenmelerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Özellikle Batılı ülkelerde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ivme kazanan kadın hakları mücadelesine Türk kadınları da duyarsız kalmamış, özellikle İstanbul'da yaşayan varlıklı ailelerin çocuklarından başlamak suretiyle kadın hareketlerine büyük ilgi gösterilmiştir. Makalenin bu aşamasında yalnız kendisi için değil; çağdaşları için de mücadele veren öncü Türk kadınlar mercek altına yatırılacaktır.

Osmanlı Devleti'nde Kadın Haklarının Gelişmesinde Öncülük Eden Kadınlar

II. Meşrutiyet Dönemi ile birlikte kadın hakları, evlilik ve kadının eğitimi meseleleri üzerinde daha fazla durulmaya başlanmıştır. II. Meşrutiyet'in getirdiği görece özgürlük ortamında aşağıda bir kısmı anlatılmaya çalışılan aydın Türk kadınları da kendileriyle ilgili meselelere duyarsız kalamayarak gazete ve dergiler aracılığıyla kadına ait sorunlar ile çözüm yollarını tartışmaya başlamışlardır.

Aslında 19. yüzyılda Osmanlı aydınlarının kadın eğitimi ile ilgili tartışmaları artırmasında, özellikle Amerika'nın Hristiyanlığa ve onun getirdiği geleneklere sıkı sıkıya bağlı anne ve ev kadını yetiştirmek üzere Amerika ve dünyanın en ücra yerlerinde kız okulları açması ve bu okullarda ders vermek üzere hoca ve yönetici yetiştirmek amacıyla özel kız kolejleri kurmalarının etkileri yadsınamaz. Çünkü bu dönemde dinsel canlanış hareketi çerçevesinde Osmanlı topraklarına gelip misyonerlik yapmak amacıyla erkek okullarının yanı sıra kız okulları da açan Amerikalıların bu döneme damgasını vurdukları gözlenmektedir. Önceleri çalışmalarını gayrimüslimlere yönelten misyonerler, 19. yüzyılın son yıllarından itibaren -sonradan- kadın hareketlerinde öncü rol oynayan Müslüman kızlara için de okullar açmışlardır (Van Os, 2001, s. 340).

Türk kadınlarına öncülük eden bu kadınların en tanınmış olanları bu makalede bir araya getirilerek onlar hakkında kısa bilgiler verilecektir.

1. Fatma Aliye Topuz (1862-1936)

Fatma Aliye ve Emine Semiye kardeşler aktif olarak Osmanlı'da kadın hareketi içerisinde yer almış öncü kadınlarımızdandırlar. İki kız kardeş Tanzimat döneminin önde gelen isimlerinden tarihçi, hukukçu ve devlet adamı olan Ahmet Cevdet Paşa'nın kızlarıdır (Karaca, 2013, s. 1483). İki kardeşin büyüğü olan Fatma Aliye, yazıları ile fikir hayatına atılan ilk Türk kadın yazar olarak kabul edilmektedir (Kurnaz, 1991, s. 37).

Küçük yaşlarından itibaren Fransızcaya ilgi duymuş, ağabeyi Ali Sedat'ın özel hocalardan aldığı derslere katılarak evde ağabeyi için kurulan kimya laboratuvarında yapılan deneyleri izlemiştir. Henüz on yedi yaşındayken kolağası Faik Bey'le evlendirilen Fatma Aliye, evlenirken kendisinden daha iyi Fransızca bildiğini zannettiği kocasından istifade edebileceğini düşünmüştür. Ancak Faik Bey, Fatma Aliye'den daha iyi Fransızca bilmediği gibi kısa bir süre sonra eşinin okuma ve yazmasını da yasaklamış ve ancak evliliklerinin ilk on yılından sonra Fatma Aliye'nin okuma-yazmasına izin vermiştir. Bu izin üzerine George Ohnet'nin

Volonte'sini Meram adıyla ve "Bir Kadın" imzasıyla Türkçeye çevirmiştir. Bu çeviri çok beğenilmiş ve hem Fransızca'yı iyi anlaması hem de Türkçeyi iyi kullanması sebebiyle de müterciminin bir kadın olduğuna kimse inanmak istememiştir (Karaca, 2013, s. 1483). Hatta babası bile roman çeviri ve yazımıyla imparatorlukta ünlü olan kızının bunları başarabildiğine inanmamıştır (Akşit, 2010, s. 62).

Araştırmalar Fatma Aliye'nin aynı isimle farklı tarihlerde iki ayrı dernek kurduğunu düşündürmektedir. Bunlardan ilki şehit ailelerine yardım amacıyla (Kurnaz, 1996, s. 193) 1897'de "Cemiyet-i İmdadiye" adıyla kurulmuştur (Göksel, 1988, s. 141-142). Cemiyet, çalışmalarını Fatma Aliye'nin evinde sürdürmüştür. Üyelerin tamamı okuma-yazma, hesap ve birçoğu yabancı dil bilen hanımlardır. Fatma Aliye, toplanan yardımlar dolayısıyla II. Abdülhamit tarafından 1899 tarihli bir beratla "ikinci rütbeden şefkat nişanı" ile ödüllendirilmiştir. Aynı isimli diğer cemiyetin kuruluşu Sabah gazetesinde 1908 olarak ilan edilmiştir (Kurnaz, 1996, s. 193-194). Fatma Aliye'nin kurduğu bu cemiyet, ilk kadın birliği olarak kabul edilmektedir. Derneğin amacı, Rumeli cephesinde savaşan askerlere kışlık elbiseler sağlamaktır (Tezel, 1983, s. 6). Fatma Aliye ayrıca Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesinde kâtime olarak görev yapmıştır (Kurnaz, 1996, s. 81).

Fatma Aliye, bir yandan muhafazakârlığın, özellikle de feminizmin İslami türevlerinin mümkün olup olmadığı sorusunun peşinden giden yazarların ve okurların ilgisini çekerken, diğer yandan feminizmi sorgulamaktadır. 19. yüzyılda kadınların kamusal hayata katılımı, evliliğin sorgulanması gibi konularla meşgul olan Fatma Aliye, kendisi için feminist tanımlaması yapmasa da seçkin, kısmen ırkçı ve Batı-merkezci feminizmiyle mücadele ederek aslında feminist mücadelenin içinde yer almıştır (Akşit, 2010, s. 57).

Fatma Aliye, makale ve romanlarında kadınlarla ilgili sorunları açıkça dile getirmiştir. Bu yönüyle Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın sorununu romanlarında tartışan ilk Müslüman Türk kadın romancı olmuştur. O zamana kadar kadınlarla ilgili problemler sadece erkeklerin tartıştıkları bir alan iken ilk defa Fatma Aliye, romanları ile daha önceki Osmanlı romanlarında çizilen kadın tipine alternatif örnek bir kadın tipi ortaya koymuştur (Özdemir ve Or, 1983, s. 164).

"Üstad" diye nitelendirdiği Ahmet Mithat Efendi'nin çıkardığı "Kırk Anbar Mecmuası"ni merakla takip eden Fatma Aliye, onun etkisinde kalmış ve bu etki birlikte kitap yazmaya kadar varmıştır (Altındal, M., 1994, s. 199). Ahmet Mithat Efendi ile Hayâl ve

Hakikat adlı romanı yazdıktan sonra, yayımladığı ilk Türk kadın romanı Muhâdarât ile tanınmaktadır. Bu romanların dışında Fatma Aliye'nin, en ilgi çeken eseri Nisvân-ı İslâm adlı kitaptır. Kadınlarla ilgili ilk ilmî eser olan (Özdemir ve Or, 1983, s. 164) bu kitapta kadınlara eğitim ve çalışma hakkının tanınmasını isteyen “iyi anne, iyi eş ve iyi Müslüman kadın” düşüncesini savunan Fatma Aliye, “Yaşamak, ferace, çarşaf ve peçe sonradan feth edilmiş ülkelerin adetidir. Kadınların tesettürde aşırıya kaçması hep bu adetlerin dinî kural diye uygulanmasındandır. Bu yanlış uygulamalar değiştirilmelidir” diyerek (Kaplan, 1988, s. 24-25) kadın örtünmesinin İslami bir buyruk değil, gelenek olduğunu ileri sürmüştür (Altındal, 1994, s. 201). Yine bu eserinde kadınların modayı takip etmelerinde bir mahsur görmediğini, ancak dinî hükümlere uygun olmayı, israf etmemeyi, yerli kumaş kullanmayı ve yerine göre alaturka veya alafranga giymeyi tavsiye etmiştir (Fatma Aliye, 1309).

Türkçü dergilerden olan Kadınlık adlı derginin yazarlarından olan Fatma Aliye, kendini hem muhafazakâr hem de yabancı dil bilen, her konuya vukufu bulunan aydın bir hanım olarak takdim etmiştir (Kurnaz, 1991, s. 38).

Kadın haklarını geniş bir çerçevede içinde savunan ilk yayın organı da Fatma Aliye'nin çıkardığı Hanımlara Mahsus Gazete'dir (Evren ve Can, 1997, s. 250-251). Bir aile dergisiyle kadın dergisi arasında bir uzlaşma niteliği taşıyan bu yayının, aile sorunları ve İslam, İslam ve moda arasında köprüler kurmuş, feminizmi de batı feminizmine alternatif bir anlayışla benimsemiştir.

1894'ten itibaren eserleri yabancı dile çevrilen ve Chicago'daki kadın yazarlar bibliyografisine giren (Altındal, 1994, s. 201) Fatma Aliye'nin bu şöhreti Turhan Tan'a göre Halide Edip gibi kuvvetli bir hanım yazar karşısında gitgide sönmeye yüz tutmuştur (Tan, 1936).

Doğu ve Batı kültürlerinin sentezinden yana olan Fatma Aliye, 1936 yılında öldüğünde geride katedilmiş uzun bir yol ve 14 eser bırakmıştır (Altındal, M., 1994, s. 201).

2. Emine Semiye (1864-1944)

Ahmet Cevdet Paşa'nın Fatma Aliye'den iki yaş küçük kızı olan Emine Semiye de dönemi içerisinde oldukça aktif ve renkli kişiliğiyle dikkatleri üzerine çekmiştir. O, Batı'da eğitim gören ilk Türk kadınlarından. Fransa ve İsviçre'de yedi yıl psikoloji ve sosyoloji eğitimi almış, sonraki yıllarda uzun süre Paris'te yaşamıştır.

Emine Semiye, Edirne’de askerlerin perişan hâlini görünce onlara maddi destek sağlamak amacıyla harekete geçmiş ve 1908 yılında Hıdmet-i Nisvan Cemiyet-i Hayriyesi adlı derneği kurmuştur (Kurnaz, 1996, s. 194). Ablası Fatma Aliye gibi dernek faaliyetlerinin yanı sıra, gazetecilik yaparak siyasi ve edebî düşüncelerini dile getirmiştir.

Balkan Savaşlarında hemşirelik de yapan Emine Semiye, kadın eğitimini yazdıklarıyla sık sık dile getirmiş ve ilerleyen yaşlarında bu fikirlerini fiiliyata da geçirerek İstanbul’da ve Anadolu’nun çeşitli şehirlerinde kız okullarında Türkçe ve edebiyat öğretmenliği yapmıştır.

Emine Semiye devrine göre oldukça farklı bir söylemle kadınların erkeklerle eşit, hatta onlardan zekâ, maneviyat ve şefkat yönünden daha yüksekte olduklarını söylemiş, kadınları erkeğin gölgesi hâline getirmek isteyenlere meydan okuyan bir tavırla haklarını almak için çağdaş Türk kadınının elinden geleni yapacağını belirtmiştir.

Emine Semiye yazılarında şu istekleri dile getirmiştir; vapurlarda kadınlar havasız yerlere hapsedilmemeli, çalışanları kadınlardan oluşan lokantalar açılmalı, tarihî ve ahlakî oyunları seyredilmeleri için tiyatrolara gidebilmeli, vapura binerken ve tramvaydan inerken kadınlara öncelik tanınmalı, yoksul kadınların cemiyetler aracılığıyla ticarete atılmaları sağlanmalıdır.

Kadınlara özgürlük tanınacağı vaadine inanarak İttihat ve Terakki Cemiyetine katılan Emine Semiye, devlet yönetimi aleyhindeki yazıları Avrupa basınına göndererek bu dönemde siyasi faaliyetlerde bulunmuştur (Kaplan, 1988, s. 35). Bundan dolayı Osmanlı yönetimi tarafından dışlanan Emine Semiye, İttihat ve Terakki’nin baskıcı bir yönetim tarzını benimsemesi ve kendisine verilen “kadınlara yeni haklar ve özgürlükler tanıma” sözünün yerine getirilmemesi üzerine sert tepki göstererek İttihat ve Terakkicilerle de anlaşamamıştır. Böylece hem Osmanlı yöneticileri ile hem de İttihatçılarla arası bozulan (Kurnaz, 2008, s. 35-36) Emine Semiye beklentilerinin gerçekleşmemesi üzerine yazdığı makalede, kadınlığın ilerlemesinin ancak yine kadınların mücadelesiyle gerçekleşeceğini belirtmiştir. Ancak bunun için kadınların eğitimi önemli olmakla birlikte; piyano çalmak, Fransızca konuşmak ya da Avrupalı kadınlar gibi giyinmeyi öğrenmenin hemcinslerine hiçbir faydası dokunmayacağına inanmış, kadınların da tıpkı erkekler gibi özne konumuna yükselebilecekleri fennî ilimleri öğrenmeleri gerektiğini söylemiştir.

Emine Semiye’nin geleneklere aykırı olan kadınlıkla ilgili düşünceleri Fatma Aliye’den çok daha keskin radikal çizgiler taşımıştır (Karaca, 2013, s. 1483-1487). Bundan dolayı

kendinden önceki hanımların aksine, yazarlık macerasına “edib” olma iddiasıyla değil, toplumun ıslah ve eğitimi yolunda faydalı olabilmek amacıyla atıldığını dile getirmiştir (Kaymaz, 2009, s. 42).

Ahmet Cevdet Paşa'nın kızları Fatma Aliye ve Emine Semiye, öncü kimlikleriyle Meşrutiyet döneminde ivme kazanan kadın hareketi içerisinde önemli işlevler yüklenerek toplumsal hayatta kadına hak ettiği yerin sağlanabilmesi için verdikleri mücadelede kadının hem ev içi hem de kamusal alandaki var olan yaşam biçimlerini yeniden düzenlemeye çalışmışlardır. Ancak iki kız kardeşin takip ettikleri yol zaman zaman farklılıklar göstermiştir. Fatma Aliye, yarattığı “İslam kadını” imajıyla modern kadının kimliğini kurarken Emine Semiye daha radikal bir çizgi takip ederek ataerkil sisteme adeta savaş açmış ve çözümü de yine kadınların üreteceğine, bunun için de öncelikle gerekli olan şeyin iyi bir eğitim sistemi olduğuna inanmıştır (Karaca, 2013, s. 1484-1498).

İki kız kardeş, yazdıkları ve yaptıklarıyla yaşadıkları dönem içerisinde kadın sorunlarına çözüm bulmaya çalışmışlardır. Öncü fikirleriyle kadın haklarının bugünkü konumuna gelmesinde önemli rol üstlenmişlerdir.

3. Halide Edip Adıvar (1882-1964)

Türk kadınının Batılı çağdaşlarıyla eşit haklara sahip olması için mücadele veren isimlerin başında Halide Edip (Adıvar) gelmektedir. II. Meşrutiyet sonrası dönemin kadın liderlerinden biri olan Halide Edip, Amerikalı bir misyoner olan Doktor Mary Mills Patrick'in ilk Türk öğrenci olarak kabul ettiği ve ilk Müslüman kız olarak mezun olduğu Amerikan Kız Koleji'ne Abdülhamit'in kendi uyruklarının Hristiyan okullarına gitmekten men etmesine karşın¹ (Kazan, 1995, s. 145) 1893'te kaydolmuş, kısa süre sonra ise buradan ayrılarak özel dersler almıştır. 1901 yılında ise hocası olan ünlü matematikçi Salih Zeki ile evlenmiştir. 1908'de Tanin'de yazmaya başlamış (Sarıhan, 2007, s. 271-272), makalelerinde kızlar için okullar açılması gerektiğini kuvvetli, sert, fakat güzel bir dille ifade etmiştir (Doğramacı, 1989, s. 61). Şüphesiz Halide Edip'in kafasında şekillenen kadın hakları konusundaki ilk kıvılcımlarda, Amerikan Kolejinde okurken yanındaki diğer yabancı öğrencilerin Avrupa ve Amerika'ya

---

¹ 1902 yılında Amerikan Başkanı Roosevelt'in yabancı okulları Osmanlı hükümetinin baskılarından kurtarmak için sefiri Leishman'ın vasıtasıyla II. Abdülhamid'e bir ultimatom göndererek “...okul ve ruhani kuruluşların serbestçe hareket etmesi”ni istemesine rağmen II. Abdülhamid'in “Amerikan okullarının yoğun ve zararlı faaliyetlerde buldukları”na dair düşünceleri değişmemiştir (Patrick, 2001, s. 25).

seyahat etmelerinin, erkeklerle ve yetişkinlerle dostluk kurmalarının, sokaklarda peçesiz yürümelerinin (Kazan, 1995, s. 266) etkisi olduğu yadsınamaz.

1908'de Halide Edip'in kurduğu Müdafaa-i Hukuku Nisvan Derneği (Kadın Haklarını Savunma Derneği) kadın hakları ve kadının statüsü ile meşgul olan ilk gönüllü kuruluştur (Göksel, 1988, s. 143-144).

Yine millî geleneklere bağlı olarak Türk kadınının bilgi ve kültürünü artırmak amacıyla 1909'da Teali-i Nisvan (Kadınları Yükseltme) Cemiyetini kurmuştur (Kurnaz, 1996, s. 224). Derneğin amacı, kadınlara toplum hayatına uyum sağlamada yardım etmektir (Tezel, 1983, s. 6-7). Üyeleri arasında Nakiye, Nezihe Muhiddin, Rana Sani Yaver Hanımlar da vardır. Cemiyete üye olabilmek için İngilizce bilmek şarttır. Çünkü Cemiyet İngiltere'de kurulmuş olan Türk Kadınları Muhibbi Cemiyetine paralel olarak çalışmak arzusundadır (Kurnaz, 1996, s. 224). Bu dernek tarafından ilk defa kadın ve erkek aydınları aynı salonda bir araya getirilerek (Kurnaz, 1991, s.78-79), açık oturumlar, konferanslar düzenlenmiş (Tezel, 1983, s. 6-7), ancak I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır (Kurnaz, 1991, s. 78-79).

31 Mart Olayı'nda Mısır'a kaçmak zorunda kalan Halide Edip, oradan İngiltere'ye geçmiş, 1909'da yeniden yurda dönmüştür. Ertesi yıl eşinden ayrılan Halide Edip, Türkçülüğü benimseyerek Türk Yurdu Dergisi'nde yazmaya başlamış, (Sarıhan, 2007, s. 272) Yazılarında Türk kadınının ailede, iş hayatında ve sosyal hayatta yerini almasını savunmuştur (Göksel, 1988, s. 146-147). Özellikle kızların yabancı okullara gitmesinin sakıncalı olduğunu belirten Yusuf Akçura'ya hitaben yazdığı bir yazısında yabancı okullarda öğrencilerin dinî ve millî hislerine müdahale edilmediğini belirterek bu düşünceye karşı çıkan Halide Edip, kendisinin de Amerikan Kolejinden mezun olduğunu, dinî ve millî hislerine bir zararı olmadığını savunarak kızlar için okullar açılmasını istemiştir (Halide Edip, 1912).

Eşi Salih Zeki'nin yeni bir evlilik yapmasını kabul etmeyen Halide Edip, kocasından ayrılıp o yıllarda Darümuallimat'ta müdür olan Nakiye Elgün'ün evinde kalmaya başlamıştır. Devrin Maarif Nazırı Said Bey'in öğretmenlik teklifini kabul eden Halide Edip bu görevi bir çeşit askerlik hizmeti olarak kabul etmeye başlamıştır (Enginün, 1986, s. 13).

1916'da Cemal Paşa'nın çağrısı üzerine yeni okullar ve yetim yurtları açmak için Suriye'ye giden Halide Edip; Beyrut, Lübnan ve Şam'da Kız Okulları Müdürlüğü yapmıştır (Sarıhan, 2007, s. 272). Savaş yıllarında İngiliz Dışişlerine bağlı istihbarat dairesinde çalışan

Toynbee'nin raporuna göre, İttihatçılar Arap vilayetlerinde Fransız ve Amerikan kurumlarının zararlı propagandalarını önlemek için Halide Edip'i bölgeye göndermiş, böylece eğitim aracılığıyla güçlü bir mahalli psikolojik bariyer oluşturulması amaçlanmıştır (Kurnaz, 1996, s. 123). Halide Edip'in Beyrut'taki okulunda bir ay görev yapan Harriet Fisher adındaki bir misyoner ise onun Osmanlı hükümeti aleyhine konuştuğunu gözlemlediğini ifade etmiştir (Çalışlar, 2011, s. 140). Aslında Halide Edip'in yaptığı şey, hayatı boyunca yabancı kültürler ve yaşayışlarda daima kendi millî kültürü ile karşılaştırmalar yapmak ve yabancı kültürde gördüğü her değerın bizdeki karşılığını aramaktır (Enginün, 1986, s. 11).

Halide Edip, 1917'de Adnan Adıvar ile evlenmiş, hemen ertesi yıl Wilson Prensipleri Cemiyetini kurucuları arasında yer almıştır (Sarıhan, 2007, s. 272). Halide Edip ve pek çok aydının Wilson'un özellikle de 12. prensibinden anladıkları şey, Türklerin çoğunlukta oldukları yerlerde istiklallerine dokunulmayacağıdır. Böylelikle Ermeni ve Yunanlılara toprak verilmemesini garanti altına almak düşüncesi doğmuştur (Çalışlar, 2011, s.163). Bu nedenle 1919'da İstanbul'daki aydınların çoğunluğu gibi Halide Edip de Amerikan mandası taraftarı olmuş, bu düşüncüyü hararetle savunmuş, Mustafa Kemal Paşa ve Sivas Kongresi delegelerine de kabul ettirmeye çalışmıştır (Sarıhan, 2007, s. 272-273). Frances Kazan, Amerikan topluluğu ile kurduğu yakın ilişkinin Halide Edip'i, I. Dünya Savaşı'nın sonunda ülkenin Amerikan mandası altına girmesi fikrini desteklemeye götürdüğünü; bu görüşün, onu milliyetçi dostlarıyla anlaşmazlığa sürüklediğini ifade ederken, Mustafa Kemal'in, Amerikan desteği fikriyle kendi arasına net bir mesafe koymuş olmasına karşın, bir yandan Ankara'da ulusal dâva için çalışmalar yürütürken diğer yandan Edip'in İstanbul'daki ABD temsilcileriyle bağlarını sürdürmesine göz yumduğunu ileri sürmüştür (Kazan, 1995, s. 11-12).

Yurdun işgali sırasında İstanbul'da, ülkenin düştüğü kötü durumu, işgal ve katliamları protesto etmek için mitingler düzenlenmiştir. Halide Edip, halk arasında dolaşıp insanları dinledikçe, memleket meselelerinde kadınların erkeklerden daha hassas olduklarını görmüş ve "Siyasi sebepleri anlamasalar bile, yurtlarının tehlikeye girmesine derhal isyan ediyorlardı." (Çalışlar, 2011, s.165-166) diyerek kadınların sesi olmaya çalışmıştır. Bu amaçla özellikle İzmir'in işgalinden sonra Üsküdar Kız Kolejinde düzenlenen protesto toplantısında, 19 Mayıs 1919'da Fatih'te² ve 22 Mayıs 1919'da Kadıköy'de düzenlenen mitingde Halide Edip'in konuşmaları dikkat çekmiştir (Kaplan, 1988, s. 72-76). Fakat asıl ününü 30 Mayıs 1919 günü

² Fatih mitinginde Halide Edip ve Meliha Hanım'lar halkı mücadeleye çağırışlardır. Mitingde alınan bazı kararları padişaha arz etmek için Halide Edip ve iki gençten oluşan bir heyet Saraya gitmiş; ancak Padişah heyeti kabul etmemiştir.

büyük bir kalabalığın katıldığı ve halkı millî mücadele için Mustafa Kemal’le birlik olmaya yemin ettirdiği Sultanahmet Mitingi’nde yaptığı konuşmayla kazanmış, İkdâm Gazetesi: “Sultanahmet Mitingi’nde yaptığı konuşmasıyla ihtiyar subayları ve çok genç efendileri hıçkırıklarla ağlatan bu kadındır” diye yazmıştır (Göksel, 1988, s. 160).

16 Mart 1920’de İstanbul’un işgali üzerine eşi Adnan Bey’le birlikte Anadolu’ya geçerken yolda Yunus Nadi ile birlikte Anadolu Ajansı’nın kuruluşunu kararlaştırmışlardır. Eşi Adnan Bey’le birlikte Ankara’da önemli görevler almış, Millî Mücadele’deki etkinliği sonucunda, İstanbul’da kurulan Nemrut Mustafa Divanı’nın idama mahkûm ettiği kişiler arasında adı geçmiş ve Divan-ı Harp’te yargılanması gündeme getirilen tek kadın olmuştur (Sarıhan, 2007, s. 272-273).

Taşdığı mücadele duygusu onu, daha sonra Anadolu’da Mustafa Kemal’in yanında İlk Kadın Onbaşı olarak savaşa sürüklemiştir (Göksel, 1988, s. 160). Cephede görev istediğini telgrafla Mustafa Kemal Paşa’ya bildirmiş, Batı cephesi karargâhında önce onbaşı, sonra çavuş olarak çalışmış, İzmir’in kurtuluşu sırasında da başçavuş olmuştur. Askerî üniforma giyen tek kadın yazar olan Halide Edip, 1921 Haziran’ında Eskişehir Hastanesinde görev almıştır.

Ankara kadınlarını Hilal-i Ahmer Kadınlar Merkezinde örgütleyen ve bu örgütün Anadolu’da yayılmasını sağlayan Halide Edip, Sakarya Savaşı’nın yapıldığı günlerde İstanbullulara bir çağrı yaparak, miting alanlarında kendisiyle birlikte ant içenleri Anadolu’ya savaşmaya çağırmıştır. Bu haberi veren gazetelerden İkdâm, onun bu çağrısını “Sakarya’nın kan ve ateş dalgaları içinde İstanbul gençlerine hitap eden bir kadın sesi” olarak nitelendirmiştir. Halide Edip, Yunan zulümlerini incelemek için kurulan Tedkik-i Mezalim Komisyonunda da görev almıştır.

Halide Edip’in yazar olarak ise adına ilk kez 1897’de rastlanmıştır. İmzasını ilk kez Mader adlı bir romanın çevirisinde kullanmıştır. Anılarını 1918’e kadar Mor Salkımlı Ev, 1918’den 1923’e kadar ise Türk’ün Ateşle İmtihanı adlı kitabında toplamıştır (Sarıhan, 2007, s. 271-275). İnci Enginün’e göre Halide Edip, romanlarında kadınları dört grupta değerlendirmektedir: “1. Kendi hayatını kendi kazanan kadınlar. 2. Aile kadını. 3. Zevk için dernek vs. çalışmalara katılanlar. 4. Moda kadınları ki zaman bunları tasfiye etmektedir.” (Enginün, 2007, s. 372). Halide Edip, Yeni Turan adlı kitabıyla hayalindeki kadın tipini çizmiş, vatansever, Türklüğü ve Müslümanlığı ile övünen, vatan tehlikeye düştüğünde ona yardımdan

kaçmayan, kültürlü, ahlaklı, sosyal hayata katılan bir Türk kadını hayal etmiştir (Kurnaz, 1991, s. 75).

Kadın ile erkek arasında herhangi bir eşitlikten söz etmenin zor olduğu bir dönemde Halide Edip'in kadın-erkek eşitliğini savunan makaleleri ve yazıları onun ölümle tehdit edilmesine bile sebep olmuştur (Tezel, 1983, s. 6-7).

Bu dönemde tiyatrunun yaygınlaşması da önemli bir sorunu ortaya çıkarmıştır. İlk tiyatro gösterilerinde erkekler kadın kıyafeti içerisinde sahneye çıkarılmış, sonraları oyunlarda gayrimüslim kadınlar rol almışlardır (Kaplan, 1988, s. 29). 1913 yılında Türk Ocağı, Türk kadınına sahneye çıkarmaya karar vermiş ve Halide Edip'in Yeni Turan adlı eseri sahnelenerek Hamdullah Suphi ile birlikte Halide Edip'in de oyunda rol almasına karar verilmiştir. Türk kadınının sahneye çıkmasının ortalığı karıştıracağı yönündeki (Çalışlar, 2011, s. 110) endişeler haklı çıkmış ve Halide Edip'in sahneye çıkması tepkiyle karşılanmıştır. Müslüman kadınların tiyatroya gidip gitmeyeceğine ilişkin tartışmaların yanı sıra sahneye çıkıp çıkamayacağı tartışmaları da başlamıştır. Bu tartışmaların ardından Şeyhülislam'ın müdahalesiyle Müslüman kadınların sahneye çıkması yasaklanmış, tiyatrolardaki kadın rollerine Ermeni ve Rum asıllı kadınlar çıkmaya devam etmiştir (Kaplan, 1988, s. 29).

Halide Edip, Kurtuluş Savaşı yıllarında etkin görevler almış olmakla birlikte savaştan sonraki rejimin niteliği konusunda Mustafa Kemal'in önderliğindeki ekiple anlaşamayarak yurdu terk etmiş ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında görev almayarak uzunca bir süre yurt dışında ders vermiştir. 1950'de Demokrat Parti listesinden bağımsız İzmir milletvekili olmuş, 1954'te siyasetten çekilerek üniversitelerde ders vermeye başlamış ve 1964 yılında da ölmüştür (Sarıhan, 2007, s. 274-275).

4. Nakiye Elgün (1882-?)

1882'de İstanbul'da doğan Nakiye Hanım, ülkemizin en eski kadın eğitimcilerinden biridir. 1870'de açılan Darülmüallimat'ın mezunları, 1881'den itibaren de Darülmüallimat'ta bizzat yönetici olarak görev almışlardır. Nakiye Hanım da, Maarif Nezareti tarafından okullara müfettiş olarak atananlar kadınlardan biridir (Kurnaz, 1996, s. 123).

Halide Edip'in kurmuş olduğu Teal-i Nisvan adlı cemiyetin kurucuları arasında yer alan Nakiye Hanım (Kaplan, 1988, s. 39), 1913 yılında Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Heyeti toplantılarına Halide Edip, Şair Nigar, Fatma Aliye gibi kadın hakları savunucuları ile birlikte katılmıştır. Nakiye Hanım katıldığı yerlerde; “Bugün alem-i medeniyetin bizi Avrupa'dan

çıkarmak için ettikleri teşebbüse yegane sebep olarak bu medeniyeti kabul etmediğimizi, Türk ve Müslüman olmamızı gösteriyorlar. Bizi Asya'nın içlerine kadar sürmek istiyorlar. Halbuki ilk medeniyet esasını ilmî, fenni, İslam hükümetleri Avrupa'ya verdi. Fakat hanımefendiler, Avrupa aldı, kabul etti... Biz verdik büyük bir yük altından çıkmış gibi bir daha dönüp bakmadık" diyerek Anadolu'nun bir gün Avrupalı devletler tarafından istilaya uğrayabileceğini dile getirmiştir. Büyük bir ileri görüşlülük örneği olan bu konuşması dikkat çekicidir (Kaplan, 1988, s. 54).

1915 yılında şehit ailelerini himaye için Şehit Ailelerine Yardım Birliği adlı birlik kuran Nakiye Hanım, şehit ailelerine maaş bağlanması, yetimlerin okula yerleştirilmesi gibi hizmetler vermiştir (Kurnaz, 1996, s. 213).

Cemal Paşa 1916 yılında Halide Edip ile birlikte Nakiye Hanım'ın da belli bir zaman için Suriye'ye gelip Şam, Beyrut ve Lübnan'da okul açmak için bir plan hazırlamalarını rica etmesi üzerine Halide Edip ve Nakiye Hanım, birkaç hafta sonra Falih Rıfkı ve Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey ile birlikte İstanbul'dan hareket ederek Lübnan'a gitmiş ve Cemal Paşa ile açılacak olan okulların planları hakkında istişare yapmışlardır. Kudüs'te ise Halide Edip ile beraber Ömer Camii, Hz. Süleyman'ın oğlu Absalom'un mezarı, Beytüllâhim'de Hz. İsa'nın doğduğu yerin üstüne yapılan kilise ve Hz. İsa'nın muhakeme edildiği Via Dolorosa (Istirap Yolu)'yu gezmişler, Şam'a tekrar dönerek, Cemal Paşa tarafından İstanbul'a hareket etmeden önce Ayn Tura Yetimhanesini ziyaret etmişlerdir. (Çalışlar, 2011, s. 135-137). Nakiye Hanım bu seyahatten döndükten sonra İstanbul'da, Suriye'de çağdaş bir şekilde tesis edilen okulların öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere çalışmalara başlamış, temin ettiği öğretmenleri Suriye'ye göndermek suretiyle kısa sürede bu ihtiyacı karşılamıştır (Hayatı Eski Sistem..., 1928, s. 27).

İstanbul Kız Lisesi müdürü iken, 1930'da İstanbul Şehir Meclisine ilk kadın üye olarak seçilen Nakiye Hanım, üç dönem de Erzurum milletvekilliği yapmıştır (Sezer, 1998).

5. Nezihe Muhittin Tepedelengil (1889-1958)

1889 yılında doğan Nezihe Muhittin, İstanbullu varlıklı bir ailenin kızıdır. Evde özel eğitim alarak yetişmiştir. 1909 yılında fen dersi öğretmeni olarak çalışmaya başlamış, daha sonra hem Darümuallimatta hem de Darümualliminde öğretmenlik yapmıştır. İlk makalesini 18 yaşında yazan Muhittin (Cumhuriyet Döneminde Olaylarda..., 1998, s. 25), ilk romanı olan Şebâb-ı Tebah (Kaybolan Gençlik)'i 1911 yılında yazmıştır. Atatürk devrimlerine, Medeni

Kanun'a ve geleneksel aile ve ahlak değerlerine bağlılığı vurgulayan romanlarında, öncelikli amaç kadınları eğitmek olmuştur.

1913 yılında Türk Hanımları Esirgeme Derneğini kurmuştur. Kadınlık üzerine yazılarını Hanımlara Mahsus Gazete'de "Zekiye" imzasıyla yayınlamış, 1924 yılında da Türk Kadın Yolu Dergisi'ni kurmuştur. Muhittin'in düşünceleri kadınların kendi özgürleşmelerinde etkin bir rol oynamıştır (Baykan ve Ötüş Baskett, 2009, s. 149).

Nezihe Muhittin, 1923 yılında Kadınlar Halk Fırkası adıyla Cumhuriyet tarihinin ilk siyasal partisini kurma girişiminde bulunmuştur. Cumhuriyetin kurucusu olan Halk Fırkası henüz Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını taşıırken Nezihe Muhittin başkanlığındaki kadınlar 1923 Haziran'ında Kadınlar Halk Fırkası adıyla bir siyasi örgüt kurmuşlardır. Fırkanın katib-i umumisi de Şükufe Nihal'dir (Toprak, 1988, s. 30). Nezihe Muhittin'e göre Kadınlar Halk Fırkası, kadınların siyasi ve içtimai haklarını kazanmak, Cumhuriyet rejimi altında meclis kürsüsünden bu hakları savunmak ve kadınlığın statüsünü yükseltmek için çalışan ve bu anlamda kadın politikaları yürüten siyasi bir cemiyettir (Zihnioğlu, 2003). Ancak "1909 tarihli seçim kanununa göre kadınların siyasi temsilinin mümkün olmadığı" gerekçesiyle kadınlara parti kurma hakkı verilmeyince adını Türk Kadınlar Birliği olarak değiştirerek siyasi birlik kuran ilk kadın siyasetçilerden olmuştur (Ergun, 1997, s. 107). İlk oy hakkı savaşımını veren Nezihe Muhittin, 1925 yılında henüz kadınların siyasal haklarının tanınmamış olmasına rağmen Türk Kadınlar Birliği tarafından Halide Edip ile birlikte milletvekilliği için aday gösterilmiştir. Amaç, Büyük Millet Meclisini kadınlara oy hakkı vermek üzere etkilemektir; ancak bu girişim de başarısız olmuştur.

Valilik ve Türk Kadınlar Birliğinin muhalifleri tarafından birbiri ardına açılan yolsuzluk, sahtekârlık davaları ile kişisel itibarı zedelenen Muhittin, bir suskunluk dönemine girmiş, 1958 yılında da bir akıl hastanesinde hayatını kaybetmiştir (Ergun, 1997, s. 110).

6. Müfide Ferit Tek (1892-1971)

Osmanlı Devleti'nde feminizm konusunda özellikle yazılarıyla önemli girişimlerde bulunmuş kadınlarımızdan birisi de Müfide Ferit'tir. Müfide Ferit, Ankara hükümetinde Maliye vekilliği yapmış olan Ferit Bey'in eşidir (Sarıhan, 2007, s. 339).

Türk Kadını adlı derginin yazarlarından biri olan Müfide Ferit, Pervaneler adlı kitabında yabancı okullarda okuyan Türk genç kızlarının milliyetlerini unutarak yabancılara özenmelerini ve kimliklerini kaybetmelerini işlemektedir. Genç kızların, tıpkı ışığa koşan pervaneler gibi bu

okullara koşmakta olduğunu, ama orada yine pervaneler gibi yanıp yok olduğunu dile getirmiştir. Müfide Ferit'e göre kızların eğitimi çok önemlidir. Kadınların bir yandan sıcak, temiz, medeni, ahlaki bir aile ocağı oluşturmaları, diğer yandan çalışma hayatında erkeklerle eşit şartlarda birlikte yürüyebilmeleri gerektiğini söylemiştir.

Müfide Ferit, Avrupa kadınlarının mücadelelerinden de söz etmiş, kadınlar madem ki kanunlara uymak zorundadır, o hâlde kendilerini ilgilendiren bir meselede konuşabilmeli, etkin olmalı, siyasi hayata atılmalıdır düşüncesini savunmuştur. Müfide Ferit kadın hakları konusunda ise şunları söylemiştir. “Biz Avrupa’da olduğu gibi siyasi hak istemiyoruz. Erkeklerimiz bile bu hususta yeterli değilken, bir de kadınları meseleye karıştırmamanın zamanı henüz gelmemiştir. Biz eğitim ve çalışma hayatında eşitlik istiyoruz. Düşünebilen, muhakeme edebilen kadınlar yetiştirmeliyiz. Onlar gerektiğinde kimseye muhtaç olmadan yaşamayı öğrenmelidir. Kadın ancak o zaman toplum içinde bir yere yükselbilir” (Kurnaz, 1996, s. 183-184).

Müfide Ferit, ayrıca bu dönemde yazdığı “Feminizm” adlı makalesi ile de ilgi çekmiştir. Yine bir konferansında feminizm konusunu çeşitli boyutlarıyla ele almış ve “Kadın gerçekten erkekten aşağı bir mahlûk olarak mı yaratılmıştır? Rönesans ve Fransız İhtilali, Budizm, Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslamiyet’in kadın yaşamı üzerindeki etkileri nelerdir? Kadın yaşamı nasıl olmalıdır?” gibi sorulara yanıt aramıştır. Müfide Ferit'e göre kadın erkekten farklı bir yaratıktır, ama aşağı değildir (Sarıhan, 2007, s. 339-340).

Kurtuluş Savaşı'nın haklılığını emperyalist merkezlerde savunarak Batı kamuoyunu bu konuda ikna etmek, en azından yumuşatmak amacıyla Türk millî direniş hareketinin doğuş nedenini ve Türk kadınlarının erkeklerle birlikte bu harekete nasıl atıldığını anlatmış, Mütareke'de kadınların mitinglerde konuşarak, gazetelerde yazılar yazarak işgalin haksızlığını Avrupa'ya anlatmaya çalışmıştır. Kadınların Sakarya Savaşı'na eylemli olarak nasıl katıldığını da anlatan Müfide Ferit, erkekler cephedeyken Anadolu'nun bütün tarım üretiminin kadın eliyle yapıldığını, bugün Türkiye tarımının Türk kadınına dayandığını ve bütün Türkiye'yi ve orduyu onların doyurduğunu söylemiştir (Sarıhan, 2007, s. 81-82).

7. Nuriye Ulviye Mevlan-Civelek (1893-1964)

Kadın hakları için mücadele eden kadınlardan biri de Ulviye Mevlan'dır. Çerkes bir aileden gelen **Ulviye Mevlan**, 1893 yılında Gönen'de doğmuştur. Ailesi Kafkasya'dan Ruslar tarafından sürülmüş, deniz yoluyla önce Trabzon'a, ardından da Çerkeslere yerleşebilecekleri yerlerden biri olarak gösterilen Gönen'e yerleşmişlerdir. Ulviye Mevlan küçük yaşta saraya

verilmiş ve saray terbiyesi almış, saray adetlerine uygun olarak da yaşlı bir erkekle evlendirilmiştir. Fakat bu evliliğin gerçekleşmesinden kısa bir süre sonra dul kalmış, ikinci evliliğini dönemin ünlü gazetecilerinden Rıfat Mevlan ile yapmıştır. Mustafa Kemal'e muhalefet ettiği için sürgüne gönderilen Rıfat Mevlan'dan ayrıldıktan bir süre sonra da Ali Civelek'le evlenmiştir.

Yirmi yaşındayken Kadınlar Dünyası isimli dergiyi çıkarmaya başlamış, derginin çıkması için mücevherlerini dâhi bozdurmak zorunda kalmıştır. Feminist olduğunu açıkça dile getiren derginin yazı kadrosu kadınlardan oluşmuş, “Kadınların hak ve hukuku tanınmadıkça erkek yazılarına yer verilmeyeceği ilkesi” benimsenmiştir. Bu dergi ile kadın görüşleri ilk kez makalelerle topluma yansıtılmaya başlanmıştır (Bakay, 1998, s. 353).

Ulviye Mevlan, bu dergi vasıtasıyla kadın ve erkek arasında yetenek ve zekâ bakımından hiçbir fark bulunmadığını, kadının ezilmişliğinin nedeninin yetiştirilme koşulları olduğunu, kadını yalnızca eş, anne ya da ev kadını olarak görmek isteyen erkeğin kadına bir yaşam biçimi dayattığını savunmuştur (Kurnaz, 1996, s. 162-163). Ulviye Mevlan, kadın kurtuluşunun ancak kadınlar tarafından gerçekleştirilebileceği görüşündedir. Ona göre kadınların seçme ve seçilme hakkı engellenmemelidir (Bakay, 1998, s. 353). Dergi bu amaçları savunarak Osmanlı kadınlarının hak mücadelesini yürüten Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyetini kurmuştur (Kurnaz, 1996, s. 162-163). Hem derginin sahibi hem cemiyetin kurucusu olan Ulviye Mevlan, temel sorunu kadının üretici olmamasında görmüş ve kadınları bilinçlendirerek üretken kılmayı hedeflemiştir.

Kadınlar Dünyası, o dönemde ilerici kadın hareketinin en kararlı sesi olurken, cemiyet de kadınların çalışma hayatına girebilmeleri için uğraşmıştır. Kadınların çalışabilmeleri için bir terzihane açmış, kamu kurumlarına girebilmeleri için mücadeleler vermiştir. Yaptığı çalışmalar sonunda, kadın olması nedeniyle uçağa binme isteği reddedilen eğitimci Belkıs Şevket'in 1913 yılında uçağa binmesini sağlamıştır. Belkıs Şevket; Beyoğlu, Pangaltı, Hürriyet-i Ebediye Tepesi, Boğaziçi ve Üsküdar üzerinde uçmuştur (Ruşen Zeki, 1330, s.3 46). Büyük bir merasimle Belkıs Şevket'in uçağa bindirilmesi ve İstanbul semalarında dolaşması, Avrupa basınında da büyük yankı uyandırmıştır. Bu uçuş vesilesiyle “kadınlık cesur olmak, vatan-ı mukaddesimizi cesaretle kurtarır. Kadınlık ancak cesaretle teali eder” şeklinde beyanlarla Türk kadınlarının da cesaretli olduğu vurgulanmıştır (Belkıs Şevket Hanım..., 1329, s. 2-3). Böylece Belkıs Şevket İslam dünyasında uçağa binen ve fotoğrafı yayınlanan ilk kadın olmuştur.

Yine cemiyetin çabalarıyla ilk kez telefon idaresinde kadınlar da çalışmaya başlamıştır. Fransız şirketinin yönetiminde olan şirkete Bedra Osman dört hanımla birlikte başvurmuş, ancak hakaret edilerek reddedilmişlerdir. Bu konu ile ilgili dergide o kadar çok tepki dile getirilmiştir ki şirket yedi Türk hanımını memur olarak işe almak zorunda kalmıştır. Üstelik Bedra Osman burada müfettiş olarak göreve başlamıştır (Kurnaz, 1996, s. 162-163).

İlk feminist kadınlarımızdan biri olan Ulviye Mevlan, 1964 yılında yaşamını yitirmiştir (Aykol, 2012, s. 231).

8. Sabiha Sertel (1895-1968)

Sabiha Sertel, 1895'te Selanik'te doğmuştur. Orta ve lise öğrenimini imparatorluğun o dönemde fikir hareketlerinin belki de en canlı olduğu Selanik'te, Terakki Mektebinde tamamlayan Sabiha Hanım'ın çocukluğu, ataerkil bir ailenin içinde, kadınlara yapılan haksızlıkları algılayarak geçmiştir. Özellikle eve geç geldiği için babasının annesini “boş düşürmesi”, onda her türlü baskıya ve haksızlığa karşı isyana ve kadın haklarını savunmaya iten bir etki yapmıştır (Sertel, 2010). Sabiha Hanım bu durumu “Roman Gibi” adlı kitabında, “Altı çocuklu bir ananın dövülüp, boş ol diye kovulması sonucu içimde baskıya karşı bir kin oluşturmuştu. Okumak, bir şey olmak, hayatımı kazanmak istiyordum” şeklinde anlatmıştır.

31 Mart Olayı'nın olduğu sırada Selanik'te yükseköğrenim çabası içinde olan 16-17 yaşlarındaki idadi mezunu genç kızlardan biri olan Sabiha Hanım, kendi paraları ile özel profesörler tutmalarını önererek Tefeyyuz Cemiyeti adında bir okuma grubu kurup ders almayı bile teklif etmiştir.

Sabiha Hanım, Genç Kalemler ve Yeni Felsefe gibi dergilere Osmanlı toplumunda ilericilik, gericilik, eğitim, kadın hakları konularıyla ilgili yazılar göndermiş (Altındal, M., 1994, s. 199), çeşitli dergi ve gazetelerin yönetim kadrosunda yer almıştır. Bu dergi ve gazetelerde insanların temel haklarından yana bir uygarlık savaşımının öncülüğünü yapan yazılar yayımlamıştır (Ergun, 1997, s. 150-151).

“Osmanlı Toplumunda Kadın” makalesi ile Selanik'te en iyi yazı ödülünü kazanan Sabiha Hanım, Yeni Felsefe dergisini çıkaran eşi Zikri Efendi (Mehmet Zekeriya)'yle de yazıları sayesinde tanışmıştır. Sabiha Hanım'ın annesi Atiye Hanım müstakbel damadı ile özel görüşüp kızının yemek yapması bilmediğini, eline iğne iplik almayı sevmediğini söyleyince şu karşılığı almıştır: “Valide Hanım ben kendime hizmetçi değil, hayat arkadaşı arıyorum” Bu hayat arkadaşlığı gazetecilik mesleğindeki birliktelikle bütünleşmiştir. Mustafa Kemal'in

Samsun'a çıkarak Millî Mücadele'yi başlattığı günlerde eşi Anadolu'ya silah kaçırmakla görevlendirilirken, Sabiha Hanım da Halide Edip ile Esat Paşa arasında elçilik yapmıştır. Halide Edip'in mektuplarını saçlarının arasında götüren Sabiha, sonraki yıllarda yazılarından dolayı yargılanan ilk kadın yazarımız olmuştur (Altındal, M., 1994, s. 204-205).

Sabiha Hanım 1919 yılında Halide Edip vasıtasıyla kendisi ve eşi için burs sağlayarak Amerika'ya, eğitim görmeye gitmiştir. Amerika'da Columbia Üniversitesine bağlı Sosyal Çalışmalar Okulunda sosyoloji ve sosyal hizmetler eğitimi gören Sabiha Hanım'ın sosyalizmle tanışması bu döneme rastlamaktadır. Sabiha-Zekeriya Sertel çifti ABD'de üç yıl kalmışlardır. Zekeriya Sertel de, Columbia Üniversitesi Gazetecilik Üniversitesi Yüksek Okulunu bitirmiştir. "Amerika'da kaldığım üç yıl hayatımın en önemli yıllarıdır..." dediği bu üç yıl onun yaşamında ve düşüncelerinde önemli değişikliklerin olduğu bir dönemdir (Semiz, 2008, s. 20-21).

Eşiyle birlikte Resimli Ay, Resimli Perşembe gibi dergilerin yönetimine katılarak ilk kadın gazeteci sıfatını alan (Ergun, 1997, s. 150-151) Sabiha Hanım, Resimli Ay dergisinde, işçi hakları, köylü sorunları, misyonerler, sosyalizm gibi sorunları ele almıştır (Semiz, 2008, s. 43). Yine edebiyatımızda ilk kez Tarih-i Kadim'in felsefi yönünü açıklamayı başaran da Sabiha Hanım'dır (Ergun, 1997, s. 150-151).

Sabiha Hanım 1968 tarihinde Bakü'de ölmüştür (Sertel, 2010).

9. Şükufe Nihal Başar (1896-1973)

Kadın hakları konusunda mücadele eden öncü kadınlarımızdan biri olan Şükufe Nihal, 1896'da İstanbul'da doğmuş, babası Eczacı Miralay Ahmet Bey'in görevi nedeniyle çocukluğunu Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli vilayetlerinde geçirmiştir. Liseyi İstanbul'da bitirmiş ve o yıl açılan İstanbul İnas Darülfünunu'na (kadınlara mahsus üniversite) ilk kadın öğrenci olarak yazılmıştır. 1919'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümünü bitiren Şükufe Nihal, Türkiye'nin ilk kadın üniversite mezunudur. Üniversite öğrenimi sırasında Ahmet Mithat Bey (Mithat Sadullah Sander) ile evlendikten sonra birlikte Mekteb-i Ümit okulunu kurmuşlar ve eğitimciliğe başlamışlardır.

Bu dönemde Fatih mitinginde halkı coşturan ve ümitle dolduran konuşmasını yapmış (Ergun, 1997, s. 50), 23 Mayıs'ta Sultanahmet'te yapılan miting İtilaf Devletlerini, hükümet çevrelerini rahatsız etmiş (Kaplan, 1988, s. 77), bu mitingden sonra İtilaf Devletlerinin baskısı üzerine Damat Ferit Hükümeti mitingleri yasaklamıştır (Sarhan, 2007, s. 98-99). Mütareke

yıllarında ikinci eşi Ahmet Hamdi (Başar) Bey'le birlikte Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde görev almıştır.

Türk Kadınlar Birliğinin kurucularından olan Şükufe Nihal, 1973'te öldüğünde çok sayıda roman, hikâye ve özellikle şiir bırakmıştır (Ergun, 1997, s. 50).

10. Afife Jale (1902-1941)

Türk kadınının erkekler gibi sanatın her alanında yer alabilmesi için mücadele edenlerin başında Afife Jale gelmektedir. 1902 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Afife Jale, Dr. Sait Paşa'nın torunudur. Kafasında ve düşlerinde olan tiyatro sevgisiyle 1918'de Türk ve Müslüman kadınların sahneye çıkmalarının yasak olduğu bir dönemde Darülbeydi'ye (şehir tiyatroları) alınmak üzere açılan sınava girmiş, Refika Hanım'la birlikte stajyer olarak sahne gerisinde çalışmıştır.

1920 yılında Kadıköy'de Apollon Tiyatrosunda Hüseyin Suat'ın "Yamalar" adlı oyununda, Ermeni sanatçının gruptan ayrılmasıyla, Afife Hanım ilk Türk kadın tiyatro oyuncusu olarak, "Jale" takma adıyla sahneye çıkmıştır. Daha sonra "Tatlı Sır" ve "Odalık" oyunlarda rol alan Afife Hanım, bu oyunlarda polis baskını ile karşılaşmıştır. İçişleri Bakanlığı, Müslüman kadınların sahneye çıkmalarını yasaklamış (Kurnaz, 1996, s. 136), Müslüman ahlakına aykırı davrandığı için Afife Hanım mahkemeye verilmiş, bu olaylar manzumesi sonrasında Darülbeydi, Cumhuriyet dönemine kadar Müslüman hiçbir kadına rol vermemiştir (Caporal, 1982, s. 148-149).

Afife Jale, Türk kadınlarına sahne yolunu açmak için polis takibatına uğramayı, tutuklanmayı, cezalandırılmayı, hatta karalanmayı göze alarak Türk kadın tiyatrocuların önünde bir meşale olmuştur (Ergun, 1997, s. 273-274).

Sonuç

19. yüzyıla kadar dış dünyaya büyük oranda kapalı olan Türk kadını, hak ve statü itibariyle Batı ülkelerinden bir hayli geri kalmıştır. Ancak Tanzimat'la birlikte, Türk kadınının yaşamında bir hareketlilik gözlemlenmeye başlanmış, II. Meşrutiyet'le bu hareketlilik ivme kazanmıştır.

Meşrutiyet dönemine kadar daha çok erkekler tarafından ele alınan kadın hakları meselesi, bu dönemden sonra Batı'daki gelişmelerden etkilenen özellikle üst sınıfa mensup kadınlar tarafından çıkarılan kadın dergileri ve cemiyetler aracılığıyla kadınlar arasında da

tartışılmaya başlanmıştır. O dönemde, kadın haklarının bugünkü anlamda savunulduğu söylenememekle birlikte, öncü kadınlar, basın organları ve cemiyetler vasıtasıyla öncelikle eğitim ve evlilik hususundaki tepki ve taleplerini kendi değer yargıları ve bakış açılarıyla dile getirmiş ve çözüm önerileri sunmuşlardır. Eğitim ve kıyafet konusunda Batı etkisi görülmekle beraber, Batı'dan farklı olarak kadınların iyi bir eş ve anne olmaları hususu savunulmuştur.

Kadınlar, üzerlerine giydikleri çarşafı çıkarmak, tiyatroya ve o dönemin mesire yeri olan Gülhane Parkı'na gidebilmek, üniversiteye girebilmek gibi masum talepler için mücadele vermeye başlamışlardır. Bu amaçla Halide Edip'in arkasında cemiyetler kurmuşlar, Fatma Aliye ve Emine Semiye kardeşlerin romanlarında kendilerini bulmuşlar, Ulviye Mevlan'la Avrupa'da Türk kadını tanıtmışlar, Nakiye Elgün gibi eğitmen olmuşlar, Şüküfe Nihal'le üniversiteyle tanışmışlar, Sabiha Sertel'le gazeteler çıkarıp yazılarından dolayı yargılanmışlar, Nezihe Muhittin'le cesur adımlar atmışlar, Afife Jale'yle yasaklara karşı direnmişlerdir. Kısacası kadınlar kendilerine çoğu kez keyfi olarak dayatılmış hukuki, sosyal ve ekonomik şartlara başkaldırmaya başlamışlardır.

Burada dikkat çeken hususlardan biri kadın hakları savunucularının üst sınıf kadınlardan oluşmasıdır. Aytunç Altındal ise kadın hakları konusuna farklı bir açıdan yaklaşmakta ve kadın haklarını en çok savunanların elit yani kentli (İstanbul) büyük sermaye çevreleri olduğunu ifade etmektedir. Bu düşüncenin gerekçesi olarak, İstanbullu varlıklı tüccarların, üst sınıfa mensup kadınlara bazı haklar tanınması ve kadının özgürleşmesi yönünde verdiği desteği göstermektedir. Bu yolla ticari kazanç elde etme çabasının yanı sıra Anadolu ve İstanbul'daki kadın arasındaki uçurumun daha da derinleştirilmesine çalışıldığını ifade etmektedir.

Ancak sebep ne olursa olsun Türk kadınına Meşrutiyet döneminde yaşanan gelişmelerle eğitim, çalışma hayatına girme ve arazi mirasıyla ilgili konularda erkeklerle eşit haklar tanınmış, aile hukuku kararnamesiyle de evlilik, boşanma gibi konularda birtakım kazanımlar sağlanmıştır. Cumhuriyet döneminde tanınacak olan haklara temel teşkil eden bu hakların alınmasında kadınların aktif olarak yanında, cemiyetlerde, mitinglerdeki faaliyetlerinin önemi yadsınamaz. Millî Mücadele döneminde Türk kadınının bağımsızlık yolunda verdiği mücadeleyi çok iyi bilen Atatürk kadınlara minnet borcunu, onların haklarını birçok Batılı devletten önce vererek ödemiştir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal hayata katkıda bulunan, ülkenin kalkınmasında erkeklerle birlikte hizmet eden Türk kadını için kültür ikiliğinin kaldırılması amacıyla 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmış, Türk kızlarına öğretim eşitliğinin sağlanabilmesi için 20 Nisan 1924 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan değişiklikle ilköğretim zorunlu hâle getirilmiş, 25 Kasım 1925 tarihli Şapka ve Kıyafet Kanunu ile kadınların çarşaflardan çıkıp modern kıyafetler giymesi sağlanmış, 17 Şubat 1926 tarihinde kabul edilen Medeni Kanun ile evlilik, boşanma ve miras gibi haklar düzenlenmiştir. Ayrıca 1930'da kadınlar oy kullanma ve belediye seçimlerinde aday olma, 1933'te muhtarlık seçimlerine katılma, 1934 yılında ise seçme ve seçilme hakkını elde etmişlerdir. 1 Mart 1935'te aralarında Nakiye Elgün (Erzurum), Mebrure Gönenç (Afyon), Meliha Ulaş (Samsun)'ın da bulunduğu on sekiz kadın milletvekili TBMM'ye girmişlerdir (Altındal, 1991, s. 121-129).

Demokratik yapısı ile bilinen ve Türk Medeni Kanunu'nun da temellerini teşkil eden İsviçre ile Japonya gibi kadına saygının üst seviyede olduğu ülkeler de bile kadınlar seçim hakkını büyük mücadeleler sonrasında ancak 20. yüzyılın ortalarında elde edebilmişlerdir. Oysa Atatürk, Türk kadınına Seçme ve Seçilme Hakkı'nı bizzat kendisi hediye etmiştir. Bu sebeple sadece Doğu kadını değil; Batı kadını da Atatürk Devrimleri'nin Türk kadınına sağladığı hakları saygı ve minnetle anmaktadır.

Kaynaklar

- Akşit, E. E. (2010). Hanımlara mahsus milliyetçilik: Fatma Aliye ve erken milliyetçi stratejiler. *Kebikeç*, 30, 57-74.
- Altındal, A. (1991). *Türkiye'de kadın*. İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Altındal, M. (1994). *Osmanlı'da kadın*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.
- Arat, N. (1998). Cumhuriyetin 75. yılında Türkiye'de kadın tartışmaları. (N. Arat, yay. haz.) *Aydınlanmanın Kadınları*, içinde (21-34). İstanbul.
- Aykol, H. (2012). *Aykırı kadınlar; Osmanlıdan günümüze devrimci kadın portreleri*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Bakay, G. (1998). Anılarla cumhuriyet. *Aydınlanmanın Kadınları*, (N. Arat, yay. haz.) içinde (350-363). İstanbul.
- Baykan, A. ve ÖtüşBaskett, B. (2009). *Nezihe Muhittin ve Türk kadını 1931*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Belkis Şevket Hanım kızımız uçtu. (1329). *Kadınlar Dünyası*, 119, 2-3.

- Caporal, B. (1982). *Kemalizmde ve Kemalizm sonrasında Türk kadını (1919-1970)*. Ankara: Türkiye İş Bankası.
- Çakır, S. (1994). *Osmanlı kadın hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çalışlar, İ. (2011). *Biyografisine sığmayan kadın Halide Edip*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Doğramacı, E. (1989). *Türkiye'de kadının dünü ve bugünü*. Ankara: Türkiye İş Bankası.
- Enginün, İ. (1986). *Halide Edib Adıvar*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Enginün, İ. (2007). *Halide Edip Adıvar'ın eserlerinde Doğu ve Batı meselesi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ergun, P. (1997). *Cumhuriyet aydınlanmasında öncü kadınlarımız*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Evren, B. ve Can, D. G. (1997). *Yabancı gezginler ve Osmanlı kadını*. Milliyet Yayınları.
- Fatma Aliye. (1309). *Nisvân-ı İslâm*. İstanbul.
- Göksel, B. (1988). *Çağlar boyunca Türk kadını ve Atatürk*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Halide Edip, Yusuf Akçura Beyefendiye. *Tanin*, 6 Temmuz 1912.
- Hayatı eski sistem terbiyeye mücadele ile geçen Nakiye Hanım. (1928). *Resimli Ay*, 4 (12-48).
- Kaplan, L. (1988). *Cemiyetlerde ve siyasi teşkilatlarda Türk kadını (1908-1960)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Karaca, Ş. (2013). Fatma Aliye ve Emine Semiye'nin kadının toplumsal kimliğinin kazandırılmasında öncü fikirleri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(2), 1481-1499.
- Kaymaz, K. (2009). *Gölgedeki kalem Emine Semiye*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Kazan, F. (1995). *Halide Edip ve Amerika*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kazan, F. (2001). *Halide*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Kırkpınar, L. (1998). Türkiye'de toplumsal değişme sürecinde kadın. *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, (ed. A. B. Hacımirzaoğlu), İstanbul, s. 13-28.
- Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet öncesinde Türk kadını (1839-1923)*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Kurnaz, Ş. (1996). *II.Meşrutiyet döneminde Türk kadını*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Kurnaz, Ş. (2008). *Osmanlı kadın hareketinde bir öncü Emine Semiye: hayatı, eserleri, fikirleri*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Mitchell, J. ve Oakley, A. (1984). *Kadın ve eşitlik*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Onay, P. (ty.) *Türkiye'nin sosyal kalkınmasında kadının rolü*. Ankara: Türkiye İş Bankası.

- Özdemir, C. ve Or, M. (1983). Mesleklerde ve parlamentoda öncü kadınlarımız. *Atatürk ve Kadın Hakları: Kadın Dernekleri Federasyonu ve Gönüllü Kuruluşlar*. Ankara.
- Özgiraz, A. ve Arslanel, M. N. (2011). İkinci Meşrutiyet döneminde kadın olmak. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(1), 1-10.
- Patrick, M. M. (2001). *Bir Boğaziçi macerası: İstanbul Kız Koleji (1871-1924)*. İstanbul: Tez Yayınları.
- Ruşen Zeki. (1330). Bizde Hareket-i Nisvan. *Nevsal-i Milli*, İstanbul.
- Sarihan, Z. (2007). *Kurtuluş Savaşı kadınları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Semiz, H. (2008). *İkinci Dünya Savaşı döneminde gazeteci Sabiha Sertel'in döneme ilişkin görüşleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İsyantul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sertel, S. (2010). *Biyografya-9*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Sezer, A. (1998). Türkiye'de ilk kadın milletvekilleri ve Meclis'teki çalışmaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14(42), 889-905.
- Tan, Turhan, Unutarak ölen bir Edib, Fatma Aliye kimdir, neden meşhur olmuştur. *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1936.
- Tayanç, F. ve Tayanç, T. (1981). *Dünyada ve Türkiye'de tarih boyunca kadın*. Ankara: Tan Kitap Yayın.
- Tezel, S. (1983). Atatürk ve kadın hakları. *Atatürk ve Kadın Hakları: Kadın Dernekleri Federasyonu ve Gönüllü Kuruluşlar*, Ankara.
- Topçuoğlu, T. ve Topçuoğlu, O. (1998). *Cumhuriyet döneminde olaylarda ve mesleklerde basınıımızda yer alan ilk kadınlar*. Ankara.
- Toprak, Z. (1988). Halk Fırkasından önce kurulan parti: Kadınlar Halk Fırkası. *Tarih ve Toplum*, 51, 30-31.
- Van Os, N. A. N. M. (2001). Osmanlı Müslümanlarında feminizm. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İstanbul, s. 335-347.
- Zihnioğlu, Y. (2003). *Kadınsız inkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*. İstanbul: Metis Yayıncılık.

Ekler:

Fatma Aliye Topuz

Emine Semiye

Halide Edip Adıvar

Nakiye Elgün

Nezihe Muhittin Tepedelengil

Müfide Ferit Tek

Nuriye Ulviye Mevlan-Civelek

Sabiha Sertel

Şüküfe Nihal Başar

Afife Jale